

טעם של פעם

דוד אלון ויצאת מצרים

לפני מספר שנים יצא לאור בארה"ב ובצרפת ספר בשם "ראשית ישראל", שכתבו פרופ' ישראל פינקלשטיין, ראש המכון לארכיאולוגיה באוניברסיטת ת"א ועמיתו האמריקאי ניל אשר סילברמן. הספר מנסה להסביר איך נולד הטקסט המקראי. לדעת השניים, רבים מהסיפורים המקראיים וביניהם סיפור יציאת מצרים, כיבושי יהושע, התנחלות השבטים ועוד, נולדו במוחו של קופירייטר יצירתי, שבדה עבר לאומי מפואר כדי להצדיק תביעות מדיניות, לאמור: לא היו ולא נבראו.¹

הספר, שמנסה להסיר את מסך הערפל החילוני מעל 'ספר הספרים', הפך לרב מכר ענק ועורר עניין גדול בציבור החילוני והדתי כאחד. לאחרונה תורגם הספר לעברית, דבר שהגדיל את הפולמוס הגדול שנוצר סביבו וסביב דעות מחבריו שכבר כונו בעבר בשמות גנאי רבים כמו: ניהיליסטים, עוכרי תרבות המערב, חותרים תחת זכות קיומה של מדינת ישראל, ואף היה אחד שהשתמש בביטוי "מכחישי מקרא"².

כיום, לאחר עשרות שנות חפירה בארץ ובעולם, רוב הארכיאולוגים וחוקרי המקרא סבורים שיציאת מצרים בדיה היא. לחוקרים ברור שעם ישראל לא שהה במצרים, לא נדד במדבר, לא כבש את הארץ במסע צבאי ולא הנחיל אותה לשנים-עשר שבטי ישראל³. אולם לאלה מאיתנו, שעדיין מחפשים מישהו שיציל להם את סיפורי המקרא האהובים מציפורני 'הארכיאולוגים החדשים', לדוד אלון (ז"ל) יש נחמה בשבילכם.

בספרו "אור חדש על יציאת מצרים", אשר יצא לאור בהוצאת אריאל בשנת 1999, ניסה דוד להתחקות אחר תקופת האבות ויציאת מצרים. בספר מוצגות גישות חדשות ובלתי שגרתיות על הנושא המורכב של יציאת מצרים, זמנה ורקעה. בולטת במיוחד ההסתכלות מבעד לאת החפירה; האיש, אשר במו ידיו חפר את ההיסטוריה וברוב המקרים מצא שרידים שבורים והרוסים, ניסה גם לבנותה בדמיונו; חרס על גבי חרס, עד כדי כד שלם. להבדיל מחוקרים רבים אחרים, דוד מעריך כי אכן יכולה הייתה להתרחש יציאת מצרים או כדברי דוד עצמו: "חפש בעומק כל אגדה - ותמצא היסטוריה".

ספרו אולי מציע פשרה מנחמת בויוכוח המתנהל בין "מכחישי המקרא" הפקפקניים מחד לבין נאמני המקרא המהדרין מאידך.

¹ "הספיין הגדול בהיסטוריה" אביבה לורי - 'הארץ' 4.6.03

² שם, שם.

³ "התנ"ך אין ממצאים בשטח". פרופ' זאב הרצוג - 'הארץ' 29.10.99.

פרופ' פינקלשטיין טוען כתגובה למאמר של פרופ' הרצוג (התנ"ך אין ממצאים בשטח) שלמעלה מ-90% מהחוקרים מסכימים שלא הייתה יציאת מצרים, 80% סבורים שכבוש הארץ לא התרחש כמו שמתואר בתנ"ך ובערך 50% מסכימים שלא הייתה ממלכה אדירה מאוחדת.

בכתבה הבאה אציג בפניכם בקווים כלליים את השקפתו של דוד אלון (ז"ל) על ימי המקרא בכלל ועל רקעה של יציאת מצרים בפרט. רעיונות אלו מובעים בספרו בפירוט רב, אולם כאן אציג רק כמה, וזאת מפאת קוצר היריעה. הספר יצא לאור אך זמן מועט לפני מותו והפך אולי להיות מצבה חיה לזכרו על מדף הספרים הישראלי⁴.

יציאת מצרים

דוד, כשאר החוקרים, מכיר בעובדה שאין ולו ממצא ארכיאולוגי אחד היכול לשלול או לאשש את עצם קיומה של יציאת מצרים, פרט לסיפורי המקרא עצמם. אולם לתפיסתו אין להטיל ספק בעצם התרחשותם של סיפורי האבות והשעבוד במצרים, שכן "אין עם בודה מליבו מסורת המציינת את שורשיו ב"בית עבדים". דוד מחזק את טענתו בכותבו, שאכן התעודות המצריות מאשרות אף הן העסקת עבדים 'בני שם' במצרים בבנייה, באלף השני והשלישי לפנה"ס. "בקיאותו של כותב המקרא בהליכות מצרים והווייתן לא יכולות ואף לא יכלו להיות 'יש מאין'". בהמשך ניווכח בכמה דוגמאות שנתן דוד, הממחישות את הדמיון הרב בין סיפורי המקרא לבין סיפורים אותנטיים ממצרים העתיקה.

סיפור הירידה למצרים

יוסף היה בן שלושים בעמדו לפני פרעה ושרת אותו במשך 80 שנה, עד למותו בן 110 שנים. בכל תולדות מצרים לא היה מלך שכה האריך שנים כפרעה פפי השני. בסוף ימיה של אותה שושלת, ניתן לראות, לפי המקורות המצריים, כי גבר לחצם של "בני אסיה" על מצרים, דבר שנמשך גם בימי השושלות ה-7-8 והתבטא בכיבוש שטחים גדולים מאדמת הדלתא ומצרים התיכונה. אסיאתים אלה חדרו גם לשורות הפיקוד הצבאי המצרי וניצלו את מלחמות האחים שפרצו בין השושלות השונות, כדי לעלות לגדולה ולתפוס את השלטון. בספר שמות (א, ח-י) נכתב: "ויקם מלך חדש על מצרים, אשר לא ידע את יוסף, ויאמר אל עמו: הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו, והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו, ונלחם בנו ועלה מן הארץ". אליבא דדוד הפסוקים מתאימים יפה למצב שהיה קיים במצרים: בכל מצב של תיקו שהיה בין גושים מצריים ניצים, יכלה עובדת הצטרפותם הצבאית של "בני אסיה", להטות את הכף לטובת הצד הנבחר, ולאחר הנצחון "לעלות" משדה הקרב ולחזור אל מקומם בדלתא. אולם נסיבות מדיניות אלו היו חד פעמיות ושוב לא נשנו במצרים בימי האלף השני לפנה"ס. פרעה וא-כא-רע בנה בצפון הדלתא (מהיכן שפשטו השמים) ביצורים חזקים ואף חפר נגדם תעלה מהאגמים המרים אל סואץ ומילא את חציה במים (מזכיר לנו משהו מהאקטואליה של היום?). דוד טוען, שיסודו של הסיפור המקראי על ראשית תקופת השעבוד של בני ישראל במצרים ע"פ נתונים אלה, נראה על כן מהימן ביסודו.

המכות

במקור מצרי שנכתב כ-2000 שנה לפנה"ס נכתב: "דם בכל מקום. הנהר דם. כל השוטה ממנו ידחנו ונשאר צמא..." דוד טוען שהכוונה, כנראה, למי הנילוס המלאים בשנות שפל אצות אדומות המאדימות אותם, או למחלת הבילהרציה, שהלוקה בה מפריש דם, מחלה שכיחה במצרים עד היום.

צפרדע, כינים, דבר, ערוב, שחין, ארבה וחושך- הן מכות טבע הרווחות במצרים גם היום: ארבה מגיע מסודן. החושך נוצר ע"י סערות מדבר עצומות, המקדירות את פני השמיים בענני אבק וחול, לעיתים עד ארבעה ימים (זו של משה נמשכה שלושה ימים).

מכת בכורות היא אולי זכר קדום לפולחן הקרבת בכורות, שהיה נהוג במצרים כבכל העולם העתיק. כאן מפנה אותנו דוד לספר שמות פרק יג' פסוק יג' (וגם ב') שבו כתובים כמה אזכורים למסורת זו המצווה על ישראל להקריב קורבנות כזכר למאורעות מצרים: "וכל פטר חמור תפדה בשה, ואם לא- תפדה וערפתו, וכול בכור אדם בבניך תפדה". אין להוציא מכלל אפשרות שהתקופה בה קמו ונפלו בלי הרף מלכי מצרים, יכולה לשמש בסיס לסיפור על מכת הבכורות, הגדושה אירוניה על בכורים שהם מלכי מצרים מחד, ושבח גדולת האל יהוה רב המעללים מאידך.

דוד עושה עוד אנלוגיות רבות וביניהן אחת מעניינת במיוחד: מעשה משה המרים ידו ומבקע את ים סוף והמים ניצבים כמו נד אחד, ואחר כך שבים למקומם, דומה לסיפור מופת מצרי אחר המיוחס לימי פרעה סנפרו (2600 לפנה"ס בערך) וזה לשונו: "ויאמר החרחרב הראשון אשר אמר בקסמים ויתן (את) עבר מי האגם האחד אל העבר האחר... והמים אשר היו י"ב אמות על גבם

⁴ הספר "אור חדש על יציאת מצרים" ישנו בספריה בשני עותקים.

הגיעו לכ"ד (אמות), אחרי אשר הוסבו. ויאמר אשר אמר בקסמים וישב את מי האגם אל עומדם הקודם".

כבר בימיו של אותו פרעה סנפרו החלה במצרים תקופת בנייה גדולה של בסיסי צבא, מחסני חרום פירמידות וקברים. הדבר הצריך כוח עבודה רב של פועלים ועבדים אסיאתים ובהם, אולי, גם בני ישראל.

לאחר ניתוח מעמיק של נתונים אלו ועוד, מציע דוד, שהתיעוד המצרי יכול לשמש רקע לקביעת זמנה של יציאת מצרים בסוף האלף ה-3 לפנה"ס, בתקופה שהצטיינה במשברים חברתיים-כלכליים ובתוהו-ובוהו צבאי ומדיני במצרים ובכול ארצות המזרח הקדום. מלבד זאת, כאמור, הוא מראה שאכן הסופר המקראי היה בקי בתרבות מצרים ובהתרחשויות בה.

סיפורי האבות

ב- 29.10.1999 יצא בעיתון 'הארץ' מאמר סנסציוני אשר כתב פרופ' זאב הרצוג (ארכיאולוג בעל שם החופר בשנים האחרונות בין השאר בתל באר-שבע) שכותרתו: "התנ"ך: אין ממצאים בשטח"⁵. את המאמר הוא פותח במילים: "אחרי 70 שנות חפירה בארץ-ישראל, מגיעים הארכיאולוגים למסקנה מפחידה: לא היו דברים מעולם. מעשי האבות הם אגדות עם, לא ירדנו למצרים ולא עלינו משם, לא כבשנו את הארץ ואין זכר לאימפריה של דוד ושלמה". ועוד הוא כותב בהמשך: "...צפויה אי נוחות לכל מי שיצטרך לחיות עם הידיעה כי ליהוה, אלוהי ישראל, הייתה בת זוג⁶, וכי הדת הישראלית הקדומה אימצה את המונותאיזם רק בשלהי תקופת המלוכה ולא על הר סיני". מאמרו של הרצוג הכה גלים ונחשולים ענקיים של תגובות עמדו להציף את עיתון 'הארץ' עד כדי טביעה. מלבד אנשי אקדמיה ואספסוף שתמכו או התנגדו למאמר, נסחפו לתוך זרם התגובות גם אישי ציבור לא מעטים. כך הגיב שר החינוך דאז יוסי שריד: "אני לא מכיר את החומר אך זה נשמע מעניין...ומכיוון שבעידן החדש במשרד החינוך אנחנו מעוניינים מאוד שתלמידים יהיו חשופים לכל הגרסאות, אז אני לא רואה שום סיבה מדוע, אם זה מעניין ואם זה חשוב ואם זה מבוסס, שזה לא יוצג בבתי הספר כגישה וכאופציה".

באופן מפתיע לחילוני הצרופ, יוסף טומי לפיד, מעוז הנאורות והאנטי-דתיות, הבזיק הזיק ובלו להתבלבל אמר: "התזה של פרופ' הרצוג נשמעת לגמרי אבסורדית, הרי יש בארץ עשרות ממצאים ארכיאולוגיים שמאששים את הכתוב בתנ"ך. בכל תולדות העמים העתיקים ישנן התקופות של האגדות. רומא נוסדה על ידי רומולוס ורמוס שניקו מזאבה, אז יבוא עכשיו ארכיאולוג רומי ויגיד שלא נמצאו שרידי שבת הזאבה. זה נראה לי חיפוש זול אחר סנסציה. אני בן-גוריוניסט, ואני דבק בתנ"ך בתור הממצא הבסיסי שלנו. ספר כמו התנ"ך אין לאף עם בעולם, אז מה פרופ' הרצוג מבלבל את המוח?"

דוד, אשר באותה העת שקד על הוצאת סיפרו החדש העוסק בדיוק בנושא המדובר, היה גם הוא מאוד נרגש ממצאם של הרצוג ובלהט העניין החליט לכתוב ל'הארץ' מאמר משכיל כתגובה. המאמר בן חמשת העמודים לבסוף לא פורסם, אך עותק ממנו נמצא אצלי ומצאתי לנכון להביא בפניכם כמה מהתגובות של דוד אלון (ז"ל) לתובנותיו של הרצוג:

לטענה שאין ממצאים בשטח המאששים את המקרא אין כאמור לדוד מחלוקת, אולם דוד מטיל ספק ביכולתה של הארכיאולוגיה לגלות ממצאים ממשיים לגבי תקופת התנ"ך, וזאת לדבריו משום שממצאים קרמיים ואחרים אין להם ולא כלום עם ישויות מדיניות: "...אין קדרות וארכיטקטורה לאומיים. יש רק קראמיקה ואדריכלות כלכליים ומעמדיים...". דוד מעלה את השאלה הנוקבת, האם ארכיאולוגיה חומרית דוממת יכולה בכלל להוכיח או לשלול את קיומה של ישות מדינית כל שהיא?

דוד טוען שארץ-ישראל אומנם ענייה בכתובות מתקופת המקרא, בניגוד למצב שבארצות השכנות. ואולי זאת משום שהעלו את זיכרון המאורעות יותר בספרים מאשר בכתובות. זו יכולה להיות גם הסיבה, שלמרות ריבויין של החפירות הארכיאולוגיות בארץ ישראל, נתגלה בה אך מעט מאוד חומר כתוב. ספרים נכתבו על לוחות חומר צרופים, קלפי עור, פפירוסים ואבן. לוחות, קלפים וגומא די בקלות יכולים להיפגע ולהעלם, ואילו האבנים שוברו ונופצו, אולי, במלחמות ובחורבנות הרבים שפקדו את א"י, על מעט ערי בירותיה. "אם נכשלה הארכיאולוגיה המקראית לקבוע את

⁵ ניתן למצוא המאמר של הרצוג באינטרנט בכתובת: www.hayadan.org.il/bibleevidence.html

⁶ הרצוג כותב במאמרו שבשני אתרים, כונתילת עג'רוד בדרום הר הנגב ובחר אל-כום בשפלת יהודה, התגלו כתובות בעברית מהמאה ה-8 לפנה"ס המזכירות את: 'יהוה ואשרתה', 'יהוה שמרן ואשרתה', 'יהוה תמן ואשרתו'. לטענתו כתובות אלו אשר בהן מברכים הכותבים בשם זוג האלים, יש בהן כדי לאשש את ההנחה שגם המונותאיזם, כדת ממלכתית, איננו אלא חידוש של שלהי ימי ממלכת יהודה, אחרי חורבן ממלכת ישראל.

זמנה של תקופת האבות, או את קיומה של הממלכה המאוחדת" הוא כותב, "אין זו הוכחה לשלילת האמת התנכית: אלא לחולשתו של מדע הארכיאולוגיה..."

גם לטענה שסיפורי האבות לא היו ולא נבראו, משיב דוד, שאמנם מסורת אינה דבר מדויק, אבל גם לא בהכרח אנטי היסטורית. לדוגמה הוא מציע שלושה סיפורי מקרא, שניתן לפי דעתו ע"פ הארכיאולוגיה לקבוע את זמנם ההיסטורי הכללי: (1) סיפור חמשת ערי כנען (הירדן). (2) סיפור מלחמות כדרלעומר והנלוויים עליו בירדן. (3) סיפורי עיר הממלכה-גרר.

בחפירות הארכיאולוגיות של דרום-מזרח ים המלח נמצאו חמש ערים, שהשתרעו למן "לשון ים-המלח" ודרומה עד תל חנזיר, שבערבה המזרחית. חלקן נוסדו עוד באלף ה-6 לפנה"ס, וכולן חרבו בשליש האחרון של האלף ה-5 לפנה"ס. מכת חורבן אחידה זו שוב לא נשנתה בערים אלו, לאחר מכן.

לטענתו, הממצאים מצביעים על תאריך כמעט מדויק, למאורעות שהיו את הבסיס לסיפורי סדום ועמורה, אברהם ולוט בסביבות 5000 שנה לפנה"ס. כך גם הוא מסביר ומנמק לגבי שני הסיפורים האחרים על גרר ומלחמת כדרלעומר, ומראה כי גם מרחב זה בו התרחשו הדברים, היה מיושב בצפיפות רבה בכפרים וערים גדולים, בתקופה של 5000 לפנה"ס לערך, וממצאים אילו מתאימים גם הם למסופר בספר בראשית.

למאורעות שעבוד ישראל במצרים והיציאה ממנה יש לטענתו תימוכין במאות ה-20-23 לפנה"ס, גם בתיעוד המצרי (הוזכר בחלקו לעיל).

במאמר ישנם עוד נימוקים רבים, המספקים תמונה רחבה שונה בתכלית מתפיסתו של הרצוג. דוד מעלה שאלות חדשות ומקוריות המדגישות את ההנחה כי אין התנ"ך נוצר 'יש מאין', אלא יצירה דתית-היסטורית, שאכן יכולה לתת לנו מידע על תולדות עמנו שכן "בלא ההכרה הפנימית של ייחודם האתני (של עם ישראל. י.מ), איך התגבשה במ פתאום ... ישות ישראלית, חלוקה לשתי ממלכות: יהודה וישראל? ובכלל, אם התנ"ך אינו מקור היסטורי נאמן, מנין לנו שהייתה בכלל ישות ישראלית-יהודית, שכזו?"

דוד מסכם את המאמר בהציעו פשרה: "יגעת ולא מצאת אל תאמין, שמא תמצא מחר; קל וחומר אל תמהר לעקור נטוע. העובדה שעד כה אין בידינו ראיות נוספות על הכתוב התנכי, אינה ראייה שגם בעתיד לא תהיינה. במצב הנוכחי של המידע, שאין בו הכרעה חיובית ברורה, ניתן להכריז על תיקו, ולהשאיר את מדע הארכיאולוגיה לעצמו ואת ההיסטוריה המקראית לגופה; ולהניח לכל שיטה להמשיך בדרכה, עד שתגלינה עובדות חדשות. אבל ישנה גם דרך אחרת: כשרואים שאין מתקדמים בוויכוח על תולדות עם ישראל... ראוי על כן לשוב מהנחות היסוד של בית מדרשם של ב. מזר ו-י. אהרוני ז"ל, שהניבו עד כה רק תוצאות זעומות; ולחזור ולפנות לתפישה המרבית התנכית של קורות עם ישראל בתוך המזרח-הקדום".

אפילוג

לפני כמה שנים, בזמן שהייתי בסיוור מודרך בתל באר-שבע, שמעתי מפי מדריך הסיור תיאוריה מוכרת בנוגע לתקופת שיוכו הארכיאולוגי של התל. כאשר שאלתי את המדריך מאיפה לו המידע הזה, ענה לי ש"לאחרונה יצא ספר חדש בנושא, שכתב ארכיאולוג בשם דוד אלון...". ודאי דוד, אשר בערוב ימיו כתב ביומנו את המילים: "חוק עולם הוא: הצעירים מזדקנים. הגיבורים מטמטמים ורועדים. אלה שהרעישו עולם-זיכרונם ילך וישכח, והדור הבא גם לא ידע את שמם", היה שמח לשמוע שרעיונותיו כן עוברים מהפה של הדור הבא, לאוזנם של הדור הצעיר, תחת שמו שלו, בדרכם אל הנצח...

לפני שאסיים הרשוני להיפרד ממכם אנשי משמר הנגב. זו ודאי תהיה הרשימה האחרונה שלי בעלון. תודה על הקריאה, על תשומת הלב ועל החיובים.

יפתח מזור

מקורות

- "אור חדש על יציאת מצרים". דוד אלון. הוצאת 'אריאל'. 1999.
- "התנ"ך-אין ממצאים בשטח". פרופ' זאב הרצוג-הארץ'. 29.10.1999.
- תגובות למאמר של הרצוג. עיתון 'הארץ'.
- "תולדות עם ישראל בתקופת התנ"ך". דוד אלון. נכתב למערכת 'הארץ'. 1.12.1999.
- "הספין הגדול בהיסטוריה". אביבה לורי-הארץ'. 4.6.2003.
- "מחשבות על המוות". דוד אלון-עלון משמר הנגב' מס' 1532 8.9.1995.
- "סיפורי האבות והתקופה הכלקוליתית". דוד אלון-כתב העת "אלפיים" 1990 קובץ שני.
- "פלוס מינוס אלפיים שנה". ישראל לנדרס-אלה תולדות'. 1990.